

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

УДК 343.829

Олександр Іванович ОЛІЙНИК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Академія Державної пенітенціарної служби)

Ігор Володимирович БОДНАР,
кандидат юридичних наук
(Академія Державної пенітенціарної служби)

Дмитро Юрійович КОНДРАТОВ,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

ВІДОБРАЖЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ПРОГРЕСИВНОЇ ТЮРЕМНОЇ СИСТЕМИ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови Української держави актуальним залишається питання забезпечення безпеки особи, суспільства та держави від протиправних посягань. Це ставить перед державою завдання проведення спеціальних заходів, спрямованих на виявлення факту кримінального правопорушення, доведення вини особи, яка його вчинила і призначення певного виду покарання як засобу запобігання подальшій протиправній діяльності як цієї особи, так і інших осіб. Проте, як зазначає Кримінальний кодекс України, під час призначення покарання враховується багато складових (характеристика особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, ставлення її до вчинення кримінального правопорушення та його наслідків, вік, наявність рецидиву, інтенсивність кримінально-протиправного прояву, тощо) з метою

∞ 146 ∞

застосування більш дієвих заходів впливу на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Саме можливість застосування різних засобів впливу на злочинця з метою регулювання його поведінки і характеризує систему виконання покарань як прогресивну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певний теоретичний базис для вирішення цих проблем презентовано роботами О. М. Бандурки, Є. Ю. Бараша, І. В. Боднара, О. П. Гороха, О. М. Джужі, Т. А. Денисової, Д. В. Казначеевої, О. М. Кревсуна, О. М. Литвинова, О. А. Мартиненка, А. А. Музики, О. Є. Наташева, Є. О. Письменського, М. С. Пузирьова, Г. О. Радова, В. І. Селіверстова, А. Х. Степанюка, М. О. Стручкова, Ю. М. Ткачевського, В. М. Трубникова, С. Я. Фаренюка, С. В. Царюка, М. Д. Шаргородського, І. В. Шмарова, І. С. Яковець та ін. Наукові здобутки згаданих учених містять низку важливих положень, які стосуються прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі, проте у наявних наукових дослідженнях недостатньо уваги приділено вивченню системи стимулювання засуджених до законослухняної поведінки.

Метою статті є окреслення основних елементів прогресивної тюремної системи, відображених у національному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Провівши дослідження прогресивної системи виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях на дисертаційному рівні, О. М. Кревсун дійшов висновку, що у підґрунтя змісту поняття «прогресивна система виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях» покладено встановлений кримінально-виконавчим законодавством порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі, що передбачає поетапну зміну умов тримання засуджених залежно від їх поведінки, ставлення до суспільно-корисної праці та навчання¹. Ми погоджуємось з таким твердженням автора, проте вважаємо, що це поняття необхідно дещо розширити, а саме враховувати не лише зміни умов тримання, а й застосування інших заохочувальних норм до засуджених.

Національна система виконання покарань, на нашу точку зору, має елементи прогресивної тюремної системи, які можна поділити на такі класифікаційні групи: по-перше, це такі, що звільняють особу від відбування покарання чи замінюють його іншим покаранням, а по-друге, такі, що використовуються під час відбування покарання засудженим.

До першої класифікаційної групи слід віднести можливість звільнення від відбування кримінального покарання. Так, частина 1 ст. 75 Кримінального кодексу України вказує, що якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, під час призначення покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, ураховуючи тяжкість кримінального

¹ Кревсун О. М. Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 246 с.

правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може ухвалити рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Це положення вказує на те, що суд, призначивши особі покарання, надає їй можливість виправитись без його реального відбування завдяки дотриманню встановлених стосовно неї обов'язків.

Наступним елементом цієї класифікаційної групи є можливість заміни невідбутої частини покарання іншим, більш м'яким покаранням. Так, частина 1 ст. 82 Кримінального кодексу України передбачає, що особам, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі, невідбута частина покарання може бути замінена судом більш м'яким покаранням, при цьому повинні бути виконані дві вимоги: по-перше, засуджений повинен стати на шлях виправлення; по-друге, він повинен відбутися певну частину строку покарання (не менше третини строку покарання, не менше половини строку покарання, не менше двох третин строку покарання, призначеного судом стосовно різних категорій засуджених). Із зазначеного вище слід зробити висновок, що цю норму також можна віднести до елементів прогресивної тюремної системи, оскільки її можна застосовувати за умов певної позитивно спрямованої поведінки засудженого.

Слід зазначити, що застосуванню цієї норми приділяється значна увага як адміністрацією установ виконання покарань, так і судом. Так, за 1 півріччя 2020 р. із 5 327 справ засуджених, розглянутих на засіданнях комісій установ виконання покарань, які підлягали заміні невідбутої частини покарання більш м'яким, 5 009 засудженим було відмовлено комісіями у внесенні до суду клопотань (подань); 300 внесено до судів клопотань (подань) щодо застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким; 29 засудженим було відмовлено судами у застосуванні заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Судами було постановлено ухвали щодо застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, із них у вигляді обмеження волі – 179, виправних робіт – 83, громадських робіт – 20, арешту – 9, штрафу – 2. Зазначені дані свідчать про надання належної уваги застосуванню такого елемента прогресивної тюремної системи, як заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.

Досліджуючи цю класифікаційну групу, також слід указати на такий її елемент, як можливість застосування до засуджених умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Так, частина 1 ст. 81 Кримінального кодексу України вказує, що до осіб, які відбувають покарання у вигляді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Подібно до попередньої розглянутої нами норми умовно дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення (матеріальна підстава) та в разі, якщо він відбув

частину строку покарання (не менше половини строку покарання, не менше двох третин строку покарання, не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом) (формальна підстава).

Дві зазначені вище норми національного кримінального законодавства використовують такі поняття, як «став на шлях виправлення» та «довів своє виправлення», «сумлінна поведінка», «ставлення до праці». На нашу точку зору, слід розглянути проблемні питання, які виникають через застосуванням цих понять.

Стосовно «сумлінної поведінки» та «довів своє виправлення» зазначимо, що в законодавстві чітко не визначено критеріїв застосування цієї норми, а це, у свою чергу, породжує різне їх трактування. Зокрема, С. Скворцов вважає найбільш вдалим визначенням цих понять, що були запропоновані М. І. Мельником та М. І. Хавронюком. Так, на їхню думку, «сумлінна поведінка» означає зразкове дотримання вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку; додержання дисципліни; виконання вказівок і розпоряджень адміністрації пенітенціарної установи; наявність заохочень і відсутність стягнень; участь у самодіяльних організаціях засуджених; товариське ставлення до інших засуджених. Крім того, «сумлінна поведінка» передбачає не лише наявність у засудженого заохочень, застосованих у порядку, визначеному законодавством, а і те, що він подає позитивний приклад для поведінки іншим засудженим. Під час визначення сумлінності в поведінці засудженого та його ставлення до праці мають значення не окремі вчинки, а стабільна, постійна лінія поведінки та спосіб життя засудженого. Відомості про це повинні отримуватися з матеріалів, що характеризують поведінку засудженого не лише за період, що безпосередньо передує поданню його до умовно-дostroкового звільнення, а за весь час відбування ним покарання, або принаймні за значний період цього терміну¹.

Аналіз зазначених вище визначень і точок зору інших учених надає можливість стверджувати, що вони мають доволі велику частку суб'єктивного підходу. У свою чергу, суб'єктивний підхід може не лише негативно відобразитись на визначенні ступеня виправлення засудженого, а і дати можливість використовувати це в протиправних цілях. Опитування практичних працівників і аналіз точок зору науковців не дав нам можливості сформулювати єдиний напрям вирішення цієї проблеми, що вказує на її актуальність та важкість вирішення. На нашу думку, цікавим є досвід європейських країн, де рішення про застосування таких елементів прогресивної тюремної системи ґрунтується на наявності двох компонентів: відсутності у засудженого порушень за певний проміжок часу, реалізації програми відбування покарань, яку він склав під час прибуття до установи та яка була затверджена адміністрацією виправного закладу, до якої можуть бути включені різні модулі (освітньо-психокорекційні, фізкультурно-

¹ Скворцов С. Практичні проблеми умовно-дostroкового звільнення. *Право.ua*. URL: <https://pravo.ua/praktichni-problemi-umovno-dostrokovogo-zviltennja/> (дата звернення: 17.09.2020 р.)

оздоровчі, психодіагностичні, загально та спеціалізовано освітні, суспільно корисні), реалізація яких і свідчить про бажання засудженого виправитись¹.

Стосовно терміну «ставлення до праці» стаття 118 Кримінально-виконавчого кодексу України передбачає, що засуджені до позбавлення волі мають право працювати. Праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою-підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг. Обов'язок працювати був залишений тільки для засуджених до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, вони зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості. З такої трактовки норми випливає, що праця засуджених – це є їхнє право, а не обов'язок. Чи є при цьому правильним заставляти засуджених реалізовувати своє право?

Під час вирішення цього питання слід ураховувати, що не всі установи виконання покарань мають реальну можливість забезпечити засуджених робочими місцями на підприємствах установ, а в деяких виправних колоніях взагалі відсутні підприємства. Виникає парадоксальна ситуація: з одного боку, ми не можемо забезпечити засуджених роботою, з іншого – маємо вимагати сумлінного ставлення до праці.

Ще один суперечливий момент, який містить ця норма, це залучення засуджених без оплати праці лише до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством. Незрозуміло «ставлення» до якої праці (до добровільної на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору чи до обов'язкової без оплати праці) має враховуватись під час вирішення питання про застосування до засудженого умовно-дострокового звільнення від відбування покарання?

Як зазначає Д. В. Казначеева, умовно-дострокове звільнення є одним із видів звільнення від покарання, в якому знайшли своє відображення принципи гуманізму кримінального та кримінально-виконавчого права, індивідуалізації та диференціації виконання покарання, раціонального застосування заходів примусу, засобів виправлення та стимулювання правослухняної поведінки засудженого². Зазначене свідчить, що ця норма може бути застосована в разі дотримання засудженим певних правил поведінки під час відбування покарання, що свідчить про його бажання та

¹ Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : Дакор 2018. 514 с.

² Казначеева Д. В. Поняття умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за законодавством України *Право.ua*. URL: <https://pravo.ua/praktichni-problemi-umovno-dostrokovogo-zvilnennja> (дата звернення: 17.09.2020).

готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Судова практика свідчить про превалююче застосування цієї норми стосовно заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Так, за перше півріччя 2020 р. умовно-дострокове звільнення від відбування покарань було застосовано до 401 засудженого.

Досліджуючи це питання більш детально, слід зауважити, що особи, які звільняються з установ виконання покарань, часто продовжують вчиняти кримінальні правопорушення. Ця негативна тенденція є характерною і для засуджених, які звільняються від відбування покарання умовно-достроково.

Проведені нами дослідження вказують, що головними причинами вчинення особами кримінальних правопорушень після звільнення з установ виконання покарань є такі:

– неможливість влаштуватись на роботу (часто колишнім засудженим неправомірно відмовляють у прийнятті на роботу або надають низькооплачувану роботу без урахування отриманих ними під час відбування покарання професійно-технічних навичок), а це призводить до того, що особи намагаються здобути засоби для існування у найбільш легкій для них спосіб – вчиненням кримінального правопорушення;

– відсутність соціальних зв'язків, які звільнені особи могли б використати для отримання допомоги в трудовому та побутовому влаштуванні, соціальній адаптації після звільнення.

З метою подолання цієї негативної тенденції слід звернути увагу на світову пенітенціарну практику, згідно з якою за особами, що звільняються з установ виконання покарань, установлюється пробаційний нагляд¹. Сьогодні ж відповідно до національного кримінально-виконавчого законодавства нагляд за особами, що звільняються з установ виконання покарань, та надання їм допомоги в трудовому та побутовому влаштуванні й адаптації в суспільстві, на превеликий жаль, закінчується самим моментом звільнення особи з установи виконання покарань.

У зв'язку з вищесказаним, на нашу точку зору, необхідно врахувати світову практику та внести відповідні зміни до Закону України «Про пробацію», а саме доповнити його ще одним видом пробації – постпенітенціарною пробацією, завданням якої стане нагляд за засудженими, звільненими від відбування покарання умовно-достроково, надання їм допомоги в трудовому та побутовому влаштуванні та соціальній адаптації до умов цивільного суспільства. У свою чергу, необхідно змінити підхід і до самого виду звільнення. Так, необхідно передбачити можливість скасування звільнення і повернення до установи виконання покарань осіб, які порушують умови такого звільнення.

¹ Виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у зарубіжних країнах. Актуальні проблеми публічного та приватного права : монографія / Андрущенко Т. С., Аніщенко В. О., Зливко С. В. та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ніщимої С. О. Чернігів : Акад. Держ. пенітенціарної служби, 2018. С. 366–428.

Наступною класифікаційною групою елементів прогресивної тюремної системи слід вважати можливість зміни умов тримання засуджених у межах установ виконання покарань та переведення їх до інших установ, урахувавши поведінку засудженого.

Досліджуючи це питання, слід зазначити, що у виховних колоніях створюються такі дільниці: карантину, діагностики і розподілу, ресоціалізації та соціальної адаптації. У свою чергу, у виправних колоніях мінімального і середнього рівня безпеки створюються дільниці карантину, діагностики і розподілу, ресоціалізації, посиленого контролю і соціальної реабілітації. У виправних колоніях максимального рівня безпеки дільниця соціальної реабілітації не створюється, а дільниці посиленого контролю не створюються у виправних колоніях для тримання жінок. Структурні дільниці передбачено з метою роздільного утримання різних категорій засуджених, забезпечення їх безпеки та зміни умов тримання засуджених відповідно до їх поведінки.

Так, до дільниці посиленого контролю можуть бути переведені засуджені, які систематично (два та більше разів) учиняють злісні порушення установленого порядку відбування покарання, що загрожують безпеці персоналу, засуджених або інших осіб.

У свою чергу, засуджені, які стають на шлях виправлення, в колоніях мінімального і середнього рівня безпеки переводяться до дільниці соціальної реабілітації, а в дільниці соціальної адаптації тримаються засуджені, які правомірно поведуться і сумлінно ставляться до навчання та праці і яким до звільнення залишається не більше шести місяців.

У разі негативних змін у поведінці засуджених, які потягли за собою вчинення злісних порушень режиму тримання, вони можуть бути переведені з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці.

Слід зазначити, що на момент ухвалення Кримінально-виконавчого кодексу України в 2003 р. дільниця посиленого контролю виконувала дещо іншу функцію. У ній було передбачено тримання засуджених, які мають високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності. Інакше кажучи, адміністрація установ виконання покарань мала змогу ізолювати від основної маси таких засуджених як з метою забезпечення їх безпеки, так і з метою зменшення впливу криміногенно заражених засуджених та інших осіб. Саме тому зміни, внесені в 2016 р. до Кримінально-виконавчого кодексу України, що перетворили дільниці посиленого контролю на місце тримання засуджених, які вчиняють злісні порушення установленого порядку відбування покарання, що загрожують безпеці персоналу, засуджених або інших осіб, вважаємо невиправданими й такими, що значно обмежують можливість адміністрації установ виконання покарань щодо забезпечення безпеки в установі.

Досліджуючи елементи прогресивної тюремної системи цієї групи, слід також звернути увагу на можливість переведення засуджених за умов зміни

поведінки на позитивну та негативну до інших установ виконання покарань. Так, стаття 101 Кримінально-виконавчого кодексу передбачає, що засуджені за умов позитивної поведінки можуть бути переведені з приміщень камерного типу в звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки або колонію середнього рівня безпеки – після фактичного відбуття не менше однієї четвертої призначеного судом строку покарання; із звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки в колонію середнього рівня безпеки – після фактичного відбуття не менше половини призначеного судом строку покарання.

У разі погіршення поведінки засудженого його можна перевести з колонії середнього рівня безпеки чи звичайного жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки.

Як **висновок** слід зазначити, що хоча елементи прогресивної тюремної системи і знайшли своє відображення у національному законодавстві, проте аналіз правових норм, які регулюють цей напрям діяльності, вказує на їх недосконалість і необхідність подальшого правового врегулювання з урахуванням позитивного досвіду закордонних, зокрема європейських, країн.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2020

Александр Иванович ОЛЕЙНИК,

кандидат юридических наук, доцент

(Академия государственной пенитенциарной службы)

Игорь Владимирович БОДНАР,

кандидат юридических наук

(Академия государственной пенитенциарной службы)

Дмитрий Юриевич КОНДРАТОВ,

кандидат юридических наук, доцент

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

ОТБРАЖЕНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ПРОГРЕССИВНОЙ ТЮРЕМНОЙ СИСТЕМЫ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ

Рассмотрены понятие прогрессивной тюремной системы, а также её элементы, которые отражаются в национальном законодательстве Украины. Приведена классификация этих элементов, в её основу положен характер поощрительных норм и негативных ограничений, которые могут быть наложены на осужденного, учитывая его поведение во время отбывания уголовных наказаний.

К первой классификационной группе авторы относят возможность применения к лицам, отбывающим наказание, замены неотбытой части наказания другим, более мягким наказанием и применения освобождения от отбывания наказания. Ко второй классификационной группе относится возможность перевода осужденного в учреждение с другим уровнем

безопасности и изменения условий содержания путем перевода в другие структурные участки учреждения исполнения наказаний.

***Ключевые слова:** прогрессивная тюремная система, осужденный, учреждение исполнения наказаний, освобождение, структурные участки.*

Oleksandr I. OLIINYK,

PhD in Law, associate professor

(Academy of the State Penitentiary Service)

Ihor V. BODNAR,

PhD in Law

(Academy of the State Penitentiary Service)

Dmytro Yu. KONDRATOV,

PhD in Law, associate professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs)

REFLECTION OF THE ELEMENTS OF THE PROGRESSIVE PRISON SYSTEM IN THE LEGISLATION OF UKRAINE

The authors of the article consider the concept of a progressive prison system and the way its elements are reflected in the national legislation of Ukraine. Their classification is given, which is based on the nature of incentives and negative restrictions that may be imposed on the convict given his behavior while serving criminal sentences.

The authors include the possibility of applying to persons serving a sentence the replacement of the unserved part of the sentence with another milder punishment and the application of parole to the first classification group. The authors include the possibility of transferring a convict to an institution with a different level of security and changing the conditions of detention by transferring to another structural unit of the penitentiary institution to the second classification group.

***Key words:** progressive prison system, convicts, penal institution, release, structural precincts.*

Зразок для цитування:

Олійник О. І., Боднар І. В., Кондратов Д. Ю. Відображення елементів прогресивної тюремної системи в законодавстві України. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. № 2 (23). 2020. С. 147—154.